

ABDULLA QODIRIY ASARLARINING ETNOLINGVISTIK
XUSUSIYATLARI TAHLILI

Guliston davlat universiteti filologiya fakulteti
o'zbek tili yo'nalishi tayanch doktoranti

Eshmanov Nursulton Baxodir o'g'li

sultonmuhammad2112@gmail.com +99899 476 28 93

Annatotsiya: *Abdulla Qodiriy asarlarining etnolingvistik xususiyatlari uning asarlaridagi o'zbek xalqining tili, urf-odatlar, dialektal farqlari va tarixiy-madaniy qatlamlar bilan boyligini ko'rsatish bilan bir qatorda, mumtoz o'zbek tilini modernizatsiya qilgan, xalq tilidan keng foydalangan, shuning uchun o'z davri qatlamlari hisobga olinadi. Mazkur maqolada jadid namoyondalaridan biri bo'lmish Abdulla Qodiriy ijodidagi asarlarning til xususiyatlari va lingvistik tahlili bo'yicha fikr-mulohazalar yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *til xususiyatlari, filologiya, adib, xalq tili, nutq, asarlar, lingvistik tahlil, ifodalash.*

Abstract: *The ethnolinguistic features of Abdulla Qodiriy's works, in addition to showing the richness of the language, customs, dialectal differences, and historical and cultural layers of the Uzbek people in his works, modernize the classical Uzbek language, widely use the vernacular, and therefore take into account the layers of his time. This article discusses the linguistic features and linguistic analysis of the works of Abdulla Qodiriy, one of the representatives of the Jadid movement.*

Keywords: *language features, philology, writer, vernacular, speech, works, linguistic analysis, expression.*

Аннотация: *Этнолингвистические особенности произведений Абдуллы Кодирия, помимо демонстрации богатства языка, обычаев, диалектных различий, а также историко-культурных пластов узбекского народа, модернизируют классический узбекский язык, широко используют разговорный язык и, следовательно, учитывают особенности его времени. В данной статье рассматриваются лингвистические особенности и проводится лингвистический анализ произведений Абдуллы Кодирия, одного из представителей движения Джадидов.*

Ключевые слова: *языковые особенности, филология, писатель, разговорный язык, речь, произведения, лингвистический анализ, выражение.*

Kirish

O'zbek tarixiy romanchiligining asoschisi Abdulla Qodiriy nomini eshitmagan, uning asarlarini sevib mutolaa qilmagan kishi juda kam topilsa kerak, albatta. Uning asarlarini ko'zdan kechirar ekanmiz, adibning ona tilimiz xazinasidan asar voqeasini ifodalash va obrazlar xarakterini ochib berish uchun tanlab olingan so'zlari tabiiy, ularni ishlatish usuli va yozuvchining tili ravonligiga guvoh bo'lamiz. Abdulla Qodiriy qahramon tilini ham, muallif nutqini ham mohirlik bilan ishlagan. O'xshatishlar deysizmi, sifatlashlar, sermazmun mubolag'alar va shu kabi xilma-xil tasviriy vositalar bilan asar tilini chiroyli bezagan. Adib "O'tkan kunlar" romani va shuningdek, bir qator hikoyalarida ham tasviriy vositalardan keng foydalangan. Buni, albatta, xalq og'zaki so'zlashuv nutqidan foydalangan holda tasvirlagan. Ayniqsa, asar qahramonlarini tashqi qiyofasini mohirlik bilan musavvirlarcha chizib bergan.

Va albatta, bu chizgilarni jonli xalq tili boyliklaridan foydalangan holda amalga oshirgan.

Ming yillik adabiyotimiz tarixida tilimizning ana shunday bepayon imkoniyatlarini oʻzida xolis mujassam etgan badiiy asarlar benihoya koʻp. Ammo mustabid tuzum davrida milliy istiqlol gʻoyalarini kuylagan Abdulla Qodiriy, Choʻlpon, Fitrat kabi yirik soʻz sanʼatkorlarining bunday asarlarini oʻrganishga imkoniyat berilmadi. Yurtimiz istiqloli bu yoʻldagi barcha gʻovlarni olib tashladi. Oʻzbekiston mustaqilligining dastlabki yillaridayoq mamlakatimizning Birinchi Prezidenti.I.A.Karimov shunday degan edi: “...Mustabidlik zamonida xalqimiz xotirasidan ataylab oʻchirilgan moʻtabar insonlarning nomlari birin-ketin tiklanyapti. Abdulla Qodiriy va Abdulhamid Choʻlpon, Abdurauf Fitrat va Usmon Nosir kabi Vatanimiz, millatimiz ozodligi yoʻlida shahid ketgan oʻnlab siymolarning maʼnaviy meroslari bugun xalqimiz bisotiga qaytmoqda”,-1 deb taʼkidlaganlaridek, oʻzbek tilshunosligi oldiga ilm-fan qoʻyayotgan talablardan biri sifatida oʻzbek adabiyotidagi nodir badiiy asarlarning til xususiyatlarini tahlil qilish masalasini ham alohida taʼkidlab koʻrsatish mumkin.

Natijalar

Badiiy asarlarining tili bobida benazir ibrat maktabini yaratgan Abdulla Qodiriyning“Mehrobdan chayon” romanining tili hozirga qadar lingvistik nuqtayinazardan qisman oʻrganilgan. Ana shuni hisobga olgan holda Abdulla Qodiriy boshqa asarlari tili badiiyatini taʼminlovchi vositalarnioʻrganishni oldimizga maqsad qilib oldik. Yozuvchi asarlarida oʻzbek tilining jozibasi, ohangdorligi, ifodaliligi, taʼsirchanligi turfa lingvistik vositalar yordamida tasvirlab berilgan. A.Qodiriy asarlariga xos lingcistik mahoratni belgilash mazkur tanlangan mavzuning dolzarbligini belgilaydi.Adabiyotlar tahlili (sharhi).Mazkur maqola davomida Qodiriy asarlaridan, shuningdek, Oʻzbek

filologiyasida badiiy asar til muammolari, xususan, bir qancha adiblar badiiy asarlarining lingvopoetikasi masalalariga bag'ishlangan bir qator tadqiqotlardan foydalanildi. Masalan, N. Mahmudovning bir qator maqolalarida ayrim shoir va yozuvchilar asarlari tilining lingvopoetikasi bo'yicha qiziqarli fikrlar ilgari surilgan². L.Jalolova³ Choriyeva. Z, kabi tadqiqotchilarning maqolalarida ham badiiy asardagi muayyan usul va shakllarning lingvistik mohiyatini tahlil qilishga harakat qilingan⁴. A. Boboniyozovning nomzodlik dissertatsiyasi ishda asosiy manba vazifasini o'taydi.⁵Asosiy qism.O'zbek tilshunosligi ham boshqa fan sohalari kabi doimo o'sish va o'zgarishda. U o'zining nazariy va amaliy faoliyatini davr bilan hamnafaslikda takomillashtirib bormoqda. Bugungi kun o'zbek tilshunosligining taraqqiyoti to'rtta eng muhim omillar asosida rivoj topayotgani, shulardan biri -o'zbek tilini o'rganishning amaliy bosqichida qo'lga kiritilayotgan yutuqlar asosida bevosita kuzatishda berilgan nutqiy hodisalar zamiridagi lisoniy mohiyatlarni idrok etishga intilish olimlarimiz tomonidan e'tirof etilmoqda. Ana shunday nutqiy hodisalardan biri bo'lgan matn va uning qurilishini o'rganish o'zbek tilshunosligida so'nggi yillarda rivoj topayotgan matn lingvistikasi, pragmalingvistika, lingvopoetika va kognitiv tilshunoslik sohaslarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Buning natijasi o'laroq, shaxs va til munosabatiga e'tibor kuchaymoqdaki, bu tilshunoslik fanini idrok etish, bilish, tushunish, tahlil qilish faoliyatlariga oid tushuncha va kategoriyalar bilan boyimoqda. "Natijada tilshunoslikning mantiq, psixologiya, bilish nazariyasi kabi kognitiv fan sohalari bilan hamkorlikka ehtiyoji kuchaymoqda"⁶. Demak, hozirgi kunda tilshunoslar e'tiborini tortib kelayotgan shaxs va til munosabati bevosita kognitiv tilshunoslik bilan uzviy aloqadorlikda o'rganilishni taqozo etmoqda. Ishga bu tarzda amaliy yondashish keyingi

yillarda ko'plab tilshunoslarni qiziqtirib kelayotgan badiiy asar tilini lingvistik jihatdan tahlil qilishda kutilgan natijalarni berishi, shubhasiz. Chunki "lingvistik tahlil -kognitiv tahlilning bir turi, uning ma'lum bir ko'rinishda namoyon bo'lishidir"⁷Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida qo'llanilgan o'xshatishlar betakrorligi, jozibadorligi bilan kitobxonni o'ziga jalb etadi, unga zavq bag'ishlaydi. Bu esa yozuvchining tilimizni yashirin imkoniyatlari, o'xshatish hosil qiluvchi vositalarini yaxshi bilishidan dalolat beradi. Abdulla Qodiriy so'z san'atidan, tilimizdagi badiiy tasvir vositalaridan ustalik bilan foydalangan. Romandan ko'chimlar va figuralarga istagancha misollar topish mumkin. Ayniqsa, o'xshatish va uning turlariga misollar rang-barangdir. Romandagi har bir personaj o'zga bir olam. Ularning nutqi va nutqining ravonligi ortiqcha so'z va gaplardan mutasnoligi tilimizning boyligini oshiradi. U, albatta, yangi so'z ayta oladi. Asarning badiiyligi juda kuchli. Til boyligini yuzaga chiqarishda uni ahamiyatligi va ta'sirchan bo'yoqlarga boyligi, o'xshatishga to'plangan misollardan ham ko'rinib turadi. Ish davomida leksik va grammatik tipdagi o'xshatishlarga ko'plab misollar to'plandi. Romanni o'qir ekanmiz, o'xshatishga ko'plab misollar uchratamiz. Albatta, original, ya'ni badiiylik ufurib turgan yoki o'xshatish yaqqol namoyon bo'lgan misollar tahlilga olindi. Ular ikki guruhga ajratiladi:—Leksik vositalar bilan hosil bo'lgan o'xshatish;—Grammatik vositalar bilan hosil bo'lgan o'xshatish.1. Leksik vositalar bilan hosil bo'lgan o'xshatishlar. O'xshatish hosil bo'lishida anchagina mustaqil va yordamchi so'zlar ishlatiladi: kabi, singari, qadar, ko'makchilari vositasida. Bunda predmetlar harakati holati bilan bog'liq bo'lgan bir-biriga yaqin belgilar qiyos qilinadi. Bu ko'makchi har doim o'xshatiladigan predmetni ko'rsatuvchi so'zlardan keyin keladi. Bularni yozuvchi asarlari asosida ko'rib o'tamiz. Adibning "O'tkan kunlar" romani badiiy til mahoratining keng ko'lamli

qirralarini aks ettirish namunasidir. Yozuvchi o'zining birinchi romanidayoq til xususiyatlari bilan badiiy asarga qo'yiladigan barcha talablarga javob bergan edi va roman tili sodda, bo'yoqdor, ifoda va tasvir kuchi jozibador edi: Musulmonqul o'z g'arazi yo'lida orada yo'q nizolarni qo'zg'ab, kuyavi Sheralixonni o'ldirdi, gunohsiz Murodxonni shahid etdi, qo'y kabi yuvvosh Toshkand hokimi Sarimsoqbekni o'ldirib, o'rniga Azizbekdek zolimni belguladi va o'zini mingboshi deb e'lon qilib, aqlsiz bir go'dakni (Xudoyorni) xon ko'tarib el yelkasiga mindi(10-bet.)Bu o'rinda Musulmonqulning o'z manfaati yo'lida hech qanday yo'ldan qaytmasligini, hatto qabih maqsadini amalga oshirish uchun odam o'ldirish darajasigacha borish holatlariga guvoh bo'lamiz. Bu keltirilgan qisqagina misol orqali Azizbekni shu holida ham zolimligini, Sarimsoqbekni esa "qo'y kabi" yuvvosh ekanligini anglash mushkul emas. Sarimsoqbek begunoh, balki beozor insonligini ushbu keltirilgan parcha orqali ham bilib olsa, bo'ladi. Yozuvchi o'z qahramonlarini shunday o'xshatishlar orqali tasvirlaganki, xuddi ularni ko'rib turgandek his qilasz. Bu misolda ham leksik, ham grammatik o'xshatishlar bor. O'xshatishni yuzaga chiqarishda yozuvchining kabi yordamchi so'zi va -dek grammatik vositasidan unumli foydalanganligi ko'zga tashlanadi. Sarimsoqbek -o'xshatish subyekti; qo'y-o'xshatish etaloni; o'ldirmoq semasi -o'xshatish asosi; -kabi -o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi hisoblanadi. Azizbek -o'xshatish subyekti ham etaloni, -dek -o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi, e'lon qilmoq-o'xshatish asosi. Boshqa qahramonlar ham o'ziga xos tarzda betakror o'xshatishlar vositasida berib o'tilgan. Bir narsa boshqasiga aynan, butunligicha, o'xshatilganda, o'xshatish asosning qo'llanmasligi asosiy holatdir. Bunda aytilish mumkinki, fotografik tasviriylk yuzga keladi, ya'ni o'xshatilgan narsa ko'z oldimizda gavdalanadi: O'rtadan ko'p fursat o'tmadi, boyag'i uyqusirash

yana takrorlandi:—«Oy kabi yuzlar, kulib boqishlar, cho‘chib qochishlar... Uff»(13-bet)Otabekning Kumushni ko'rgandan buyono'zgarib qolish holatini muallif juda go'zal, mohirona berib o'tadi. Uning ichki kechinmalarini ochiq oydin emas, balki oddiy alahshirash orqali Hasanaliga, u vositasida esa kitobxon-o'quvchiga ko'rsata olgan. Bu bilan Kumushning naqadar go'zalligini, uning yuzini go'yoki oyga qiyos etilayotgan ekanligini bilib olish qiyin emas. Keyingi o'rinlarda esa Kumushbibining tavsifi kuchayib boradi:

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish joizki, Abdulla Qodiriyning har bir asari tarkibida so'zlarning til xususiyatlari o'ziga xos qo'llanilgan bo'lib, adibning asarlarini tahlil qilish orqali uning mukammaligiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Abdulla Qodiriy asarlarining etnolingvistik xususiyatlari uning asarlaridagi o'zbek xalqining tili, urf-odatlar, dialektal farqlari va tarixiy-madaniy qatlamlar bilan boyligini ko'rsatish bilan bir qatorda, mumtoz o'zbek tilini modernizatsiya qilgan, xalq tilidan keng foydalangan, shuning uchun o'z davri qatlamlari hisobga olindi.

REFERENCES:

- 1.I.Karimov "O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura", tom1, Tashkent "O'zbekiston nashriyoti" 1996, 88 bet. Mahmudov N. O'xshatishlar -obrazli tafakkur mahsuli.// O'TA, 2011, 3-son
- 2.Жалолова Л. Абдулла Кодирий асарларидаги жонлантиришларнинг лингвопоэтик тахлили // Узбек тили ва адабиёти, 2000, 4-сон.
- 3.Чориева З.«Уткан кунлар»даги мактубларда тасвирий воситалар. //«УТА», 2005, No5. 84-85-бетлар;
- 4.Boboniyozov A. Abdulla Qodiriyning "O'tkankunlar" romanida tasviriy vositalar va til badiiyati: Filol. fanlarinomzodi... diss. -T., 1995; 5.Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. -Жиззах: Сангзор, 2006. -Б7